

ALGEMEEN

Grijzenhout, F. (ed.), *Erfgoed. De geschiedenis van een begrip* (Nederlandse begripsgeschiedenis 5; Amsterdam: Amsterdam University Press, 2007, 330 blz., €37,50, ISBN 978 90 5356 912 2).

Er is iets in de erfgoedgedachte dat mij niet bevalt. Is het misschien het statische karakter van erfgoed, een nalatenschap die ongeschonden aan de volgende generatie moet worden doorgegeven? Ligt het aan de nadruk op behoud en bescherming, waardoor erfgoed botst met de dynamiek van de geschiedschrijving, die vaak schept wat er eerder niet was? Of is het alleen het onbegrensde van het begrip, nu niet alleen erfgoed heet wat bewust is nagelaten, maar ook wat toevallig en gedachteloos is achtergelaten, en niet alleen materiële resten, maar ook immateriële zaken alsmede zeden en gewoonten tot het erfgoed gerekend worden? Alle reden dus voor een grondige bezinning op de betekenis en de geschiedenis van het begrip erfgoed.

De onder redactie van Frans Grijzenhout, hoogleraar cultureel erfgoed, restauratie en conservering aan de Universiteit van Amsterdam, tot stand gekomen bundel *Erfgoed* biedt alle mogelijkheden voor zo'n kritische bezinning. Behalve Grijzenhouts informatieve inleiding bestaat de bundel uit elf goed doordachte opstellen over allerlei aspecten van het begrip 'erfgoed': de oorspronkelijke juridische betekenis, het religieuze erfgoed, de voorvaderlijke en de vaderlandse oudheden of *antiquitates*, de archieven, de bouwkunst, het stedenschoon en de natuurmonumenten, de biografische verzamelwerken, het literaire en het archeologische erfgoed en ten slotte de weerstand tegen en het bewust vernielen van erfgoed. Hoewel regelmatig de vergelijking met het buitenland wordt getrokken – waar verwante, maar niet identieke termen als 'patrimoine' en 'heritage' in zwang raakten – is de bundel sterk toegesneden op de ontwikkeling in het denken over erfgoed in Nederland. Duidelijk is dat de term betrekkelijk recent de ruime betekenis heeft gekregen die we er tegenwoordig aan hechten, zeker als het om de term 'cultureel erfgoed' gaat, die pas opdook in 1975. Maar de zaak die ermee wordt aangeduid bestaat al veel langer en al in de vroegmoderne tijd waren oudheidkundigen bezig voor het nageslacht te bewaren wat wij tegenwoordig erfgoed noemen. De bundel is dan ook eerder een geschiedenis van het fenomeen dan van het begrip 'erfgoed', wat bij begripsgeschiedenis vaker voorkomt.

Alle artikelen in de bundel staan op heel behoorlijk niveau. Slechts af en toe miste ik iets of had ik meer willen weten. Jammer is dat in het artikel van E.O.G. Haitsma Mulier, 'Erflaters: levensbeschrijvingen van voorbeeldige Nederlanders', nog wel iets over het *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek* (1911-1937) is gezegd, maar niet over zijn opvolger, het *Biografisch Woordenboek van Nederland* (begonnen in 1979 en recentelijk afgesloten, althans op papier), waarin heel andere selectiecriteria zijn gehanteerd dan in het oude *NNBW*. Verder had in het artikel van Lisa Kuitert over het literaire erfgoed ook wel wat meer gezegd mogen worden over de wisselingen in de reputatie van bepaalde dichters en schrijvers, bijvoorbeeld over Jacob van

Maerlant, die door Bilderdijk c.s. werd opgehemeld als 'de hoofddichter zijner eeuw en de allerbelangrijkste zekerlijk van geheel onzer Nederlandsche Oudheid', een halve eeuw later door Jonckbloet weer als een didactische rijmelaar opzij werd gezet en nog weer een eeuw later gecanoniseerd werd als de grootste Nederlandse schrijver van de middeleeuwen. Een zekere veronachtzaming van wat als erfgoed werd bestempeld kenmerkt het artikel van Martijn Eickhoff over de archeologie sinds Reuvens. Dat artikel gaat meer gaat over de strijd tussen de Leidse en de Groningse instellingen (Holwerda jr. versus Van Giffen), dan over terpen, hunebedden en veenlijken (over de ethische aspecten van het tentoonstellen van menselijke resten wordt helemaal niets gezegd).

De betere artikelen zijn die van Peter van den Berg over de juridische herkomst van de metafoer erfgoed, van F.C.J. Ketelaar over de archieven (bewaarplaatsen van eerst bewijsstukken en later gedenkstukken) en van Willemien Roenhorst over de manier waarop kort na 1900 ook het natuur- en stedenschoon door organisaties als de Vereniging tot behoud van natuurmonumenten en Heemschut binnen de kring van het beschermingswaardige erfgoed werden getrokken. Weliswaar verzuimt Roenhorst erop te wijzen hoezeer de wens tot bescherming van natuurmonumenten voortkwam uit een groeiend historisch besef in negentiende-eeuws Nederland (historisch besef is überhaupt een zaak die in de bundel nauwelijks wordt aangestipt), maar zij laat wel weer heel duidelijk zien hoe het erfgoedbegrip in de handen van hedendaagse landschapsarchitecten en planologen elke concrete betekenis behalve een politieke verloren heeft.

Verreweg het beste artikel is dat van Wessel Krul, 'Tegen het erfgoed: over vooruitgang en vandalisme'. Op soepele en erudiete wijze legt de schrijver bloot welke tegenkrachten de erfgoedgedachte heeft opgeroepen en uit welke motieven deze voortkomen. Ook hij komt weer uit bij abbé Henri Grégoire, die in 1794 de stelselmatige vernieling van de Franse kunstschaten door de revolutionairen veroordeelde als 'vandalisme' en zo polemisch een antithese voor erfgoed creëerde. Krul onderscheidt bij de voorstanders van het behoud van erfgoed helder historisten, die de continuïteit met het verleden beklemtonen, en passéisten, die in het verleden een ideale wereld zoeken. Bij de tegenstanders van het erfgoed onderscheidt hij futuristen, die de toekomst zien als het tijdvak van de volstreekte vrijheid en bij de invulling daarvan niet gehinderd willen worden door allerlei troep uit het verleden, en presentisten, die eenvoudig het bestaan van erfgoed ontkennen, betogen dat het heden altijd voorrang heeft op het verleden en de restanten van het verleden hooguit in het museum tolereren. Na 250 bladzijden doodgegooid te zijn met argumenten voor het behoud van een zich steeds uitbreidend erfgoed is het bepaald verfrissend te lezen dat ook het afwijzen van erfgoed uit zinnige motieven kan voortkomen en niet per se als vandalisme of cultuurbarbarij hoeft te worden afgedaan. Erfgoed heeft iets dwingend; wie het ontvangt heeft eigenlijk geen andere keuze dan het zo ongeschonden mogelijk door te geven. Maar er is wel degelijk keuzevrijheid, men kan een erfenis ook afwijzen, of maar voor een gedeelte aanvaarden. Om die reden is mij de geschiedenis liever dan het erfgoed, al betekent dat niet dat erfgoed vogelvrij moet zijn. Zoals Krul

treffend zegt kan een bepaalde tijd alleen zijn eigen verleden scheppen als er genoeg materiaal bewaard is om een keuze uit te maken.

Klaas van Berkel, Rijksuniversiteit Groningen (k.van.berkel@rug.nl)

Gielen, P., *De onbereikbare binnenkant van het verleden. Over de encensering van het culturele erfgoed* (Leuven: LannooCampus, 2007, 206 blz., €24,95, ISBN 978 90 209 6728 9).

In een tijd dat in de Nederlandse politiek – of moet ik zeggen samenleving – het historisch bewustzijn een discussiepunt is met de wens tot revitalisering van het geschiedenisonderwijs, en in een tijd waarin we spreken over de nationale canon van Nederland met zijn vele satellietcanons en over de stichting van een nationaal geschiedismuseum, vormt onderhavige studie van Gielen een interessante bijdrage.

In zijn onderzoek draait het om de encensering van het culturele erfgoed. In hoeverre dragen museale presentaties bij aan het historisch besef en de historische beleving? Kunnen zij dat eigenlijk wel? In hoeverre is er sprake van een wetenschappelijke onderbouwde encensering of spelen ook andere factoren een rol? Wat is hun functie eigenlijk?

Gielen bestudeert een tiental erfgoedpresentaties in Vlaamse musea, variërend van het Groeningemuseum in Brugge, het ‘In Flanders fields’ museum in Ieper, het Museum voor Hedendaagse kunst in Antwerpen en het Provinciaal Openluchtmuseum in Bokrijk. Zijn toetsingscriteria zijn daarbij vaak gehanteerde maar weinig omschreven begrippen als ‘nostalgie’, ‘evenement’, ‘identiteit’ en ‘publiek’, die hij eerst een theoretisch kader geeft alvorens ze toe te passen op een aantal Vlaamse museale instellingen. Gielen steekt daarbij zijn achtergrond als socioloog niet onder stoelen of banken en bouwt zijn betoog methodologisch op waarbij ruim gebruik werd gemaakt van interviews.

De conclusies van Gielen zijn niet erg opbeurend. In feite stelt hij in dit onderzoek vast dat de meeste musea niet in hun missie slagen. Dat wil niet zeggen dat ze niet succesvol zijn maar in hun functioneren zijn zij vaak te oppervlakkig of te beeldbevestigend. En soms ook streven zij irreële doelen na. Het verleden is nu eenmaal niet te reconstrueren. Of het nu gaat om de overweldigende presentatie van het slagveld in Ieper, de 1:1 presentatie in het Openluchtmuseum in Bokrijk waar de bezoeker zich niet in een museum waant of de presentatie van objecten *sic* waar men in het Groeningemuseum in Brugge voor kiest, overal valt het nodige te verbeteren. Gielen stelt dat in veel musea de boodschap te eenzijdig is. Als voorbeeld noemt hij de Grote Kerk in Antwerpen waar het verhaal zich beperkt tot religie en bouwgeschiedenis terwijl een dergelijk gebouw zich ook prachtig leent voor een meervoudige benadering die aansluit bij actuele sociaal-economische en politieke problemen die mensen van nu raken. De positie van de vrouw, de verhouding tussen kerk en staat, de kerk als machtsinstituut en dergelijke. Ook de kunsthistorische benadering in het Groeningemuseum waar het erfgoed vooral uit kunstvoor-

werpen bestaat die als vanzelf interessant zouden zijn voldoet niet en datzelfde geldt voor het op nostalgie gestoelde Openluchtmuseum in Bokrijk.

Museale presentaties krijgen over het algemeen weinig aandacht binnen de historische vakwereld omdat ze vaak als weinig wetenschappelijk of oppervlakkig worden gezien. Vergeten wordt dat ze anderzijds voor een groot publiek zeer beeldbepalend zijn, net als televisie of film. Voor een deel hebben de tentoonstellers dat gebrek aan belangstelling aan zichzelf te danken door inderdaad te veel te simplificeren, te bevestigend te zijn in de beelden die ze oproepen en veel te weinig vragen te stellen; kortom onvoldoende kritisch en vernieuwend zijn. De theorie van de autonome kunst die door sommige kunsthistorisch geschoolde conservatoren nog wordt aangehangen en waarin sprake is van een universele schoonheid die iedereen kan waarnemen en geen uitleg behoeft, is daarbij niet behulpzaam. Gielen spoort de tentoonstellers aan provocatiever te zijn en te experimenteren. Daarbij kan aangehaakt worden bij de in deze studie naar voren komende wens van het publiek om meer context en meer informatie over het thema en de getoonde objecten. Ooit in een museum een bijschrijft bij een object gezien met een vraagteken?

Veel van Gielen's kritiekpunten en oplossingen kan ik delen. Gezien de invloed die museale presentaties kunnen hebben op de beeldvorming, is het in een tijd dat het verleden weer met regelmaat door de politiek gebruikt wordt om hun politieke boodschappen te onderbouwen (VOC-mentaliteit, Trots op Nederland) van groot belang dat museale presentaties wetenschappelijk goed onderbouwd zijn, kritisch, genuanceerd et cetera.

Beleidsmakers hebben de neiging al te gemakkelijk gebruik te maken van het verleden om beleid ten aanzien van collectieve identiteit, gemeenschapsvorming, saamhorigheid en dergelijke te legitimeren. Erfgoedbeheerders ondersteunen dat beleid om overheidssubsidies binnen te halen. Gielen gelooft daar niet in. Wel kan een 'democratisch erfgoedbeleid dat erkenning geeft aan het verleden van hoog tot laag, van autochtoon en allochtoon, van jong en oud [...] bijdragen tot cultureel burgerschap'.

Het boek van Gielen is eigenlijk meer een onderzoeksrapportage dan een betoog maar van harte aan te bevelen voor al diegenen die zich met erfgoed bezig houden en verantwoordelijk zijn voor de presentatie daarvan. Want wat voor de Vlaamse musea geldt, geldt in gelijke mate voor veel presentaties van erfgoed in Nederland.

J.P. Sigmond, Oegstgeest (psigmond@xs4all.nl)

MIDDELEEUWEN EN NIEUWE GESCHIEDENIS

Bruaene, A.-L. Van, *Om beters wille. Rederijkerskamers en de stedelijke cultuur in de Zuidelijke Nederlanden (1400-1650)* (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2008, 376 blz., €34,50, ISBN 978 90 5356 561 2).